

TARIX DARSLARIDA MANBALARNI O‘RGANISHNING ZAMONAVIY TEKNOLOGIYALARI

Nazarova Guliston Bobomurodovna

Rashidova Farida Fatullayevna

Navoiy shahar politexnikum tarix fani o‘qituvchilari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ta’lim tizimida tarix fanini o‘quvchilarga chuqurroq o‘rgatish uchun tarixiy manbalardan foydalanishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish metodlari, xususan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari misolida tarixiy manbalarni o‘rganishning yo‘llari va ahamiyati ko‘rsatib berilgan.*

Kalit so‘z: *Metod, usul, o‘quvchi, o‘qituvchi, jadval, mustaqil, tarixiy manba, fikr, mavzu.*

O‘rganilayotgan manba yuzasidan o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini tekshirishda grafik va jadvallardan foydalanish juda samarali hisoblanadi. Zero, jadvallarni mustaqil tuzish va to‘ldira olish o‘quvchini tarixiy manba yuzasidan bilimi, fikri hamda shaxsiy qarashlarini qisqa ravishda mukammal ifodalay olishiga yordam beradi.

Tabiiyki, jadvallar o‘quvchining yoshi hamda o‘rganilayotgan mavzu doirasiga qarab tuziladi. Jadvallar tuzilish uslubiga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi. Quyida biz manba yuzasidan bilimlarni tekshirish uchun jadvallardan foydalanish metod va texnologiyalarining bir necha usullarini ko‘rsatib o‘tamiz.

A). Jadvalning quyidagi ko‘rinishi oddiy ko‘rinish bo‘lib, bunda o‘quvchi jadvalning barcha bo‘limlarini o‘zi mustaqil ravishda to‘ldirib boradi. Jadvalning bu ko‘rinishidan asosan umumiy nazorat tariqasida foydalanish mumkin.

T/R	Manba nomi	Mualifi	Yozilgan yili	Yozilgan tili	Qisqacha ta’rifi	Mustaqil izoh
1.	Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar	Abu Rayhon Beruniy	1000-yil	Arab tili	Qadimgi xalqlarning yashash tarzi, urf-odati, taqvim tizimi ta’riflari berilgan.	Ushbu asar Markaziy Osiyoning qadimgi aholisi etnografiyasini o‘rganishda muhim etnografik manba bo‘lib hisoblanadi.

B). Jadvalning keyingi ko‘rinishi avvalgisiga nisbatan bir oz yengilroq bo‘lib, bunda jadvalni to‘ldirishda o‘quvchiga o‘qituvchi tomonidan bir qancha qulayliklar yaratib berilgan bo‘ladi. O‘quvchi jadvalning to‘ldirilmagan qismini to‘ldirishi lozim.

T/R	Manba nomi	Muallifi	Yozilgan sanasi	O‘ziga xosligi
1.	“Avesto”		III – IV asrlar	
2.		Narshaxiy		Ushbu asarga Narshaxiy nom bermagan. adabiyotlarda bu asar “Narshaxiy tarixi”, “Axbori Buxoriy” kabi nomlar bilan keltirilgan.
3.	Osor al – boqea		X asr	
4.	Xamsa	Navoiy		
5.	“Temur tuzuklari”			

C). Jadvalning bu ko‘rinishi o‘quvchining mavzuni qay darajada eslay olishini tekshirish bilan birgalikda, o‘quvchidan zukkolik va tezlik talab qiladi. Masalan, barcha o‘quvchilarga quyidagi kabi jadval tarqatiladi va eng tez to‘ldirib bo‘lgan o‘quvchi ijobiy baholanadi.

Manba	Yo‘nalishlar	Muallif
Avesto		Alisher Navoiy
Buxoro tarixi		Abu Rayhon Beruniy
Osor al-boqea		Z. M. Bobur
Xamsa		Zardusht
Boburnoma		Narshaxiy

**“AVESTO” JAMIYATINING
TUZILISHI**

NMANA:
(o‘quvchi
tomonidan
to‘ldiriladi)

VIS:
(o‘quvchi
tomonidan
to‘ldiriladi)

ZANTU:
(o‘quvchi
tomonidan
to‘ldiriladi)

DAHYU:
(o‘quvchi
tomonidan
to‘ldiriladi)

Umumiy o‘rta ta’lim tizimida o‘quvchilarga mavzuni tarixiy manbalar yordamida tushuntirish, ularda manbalar bilan ishlash ko‘nikmasini shakllantirish katta ahamiyatga ega. Chunki yozma manbalar bilan o‘tilgan dars o‘quvchilarga o‘sha zamon ruhiyatini singdirish, tarixiy voqealarni xolisona tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi va bir necha bosqichlarda bir necha dars davomida amalga oshiriladi:

1 – dars:

1. O‘quvchilarning yoshiga mos yozma manba tanlanadi. Masalan, Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari.

2. O‘quvchilar soni inobatga olingani holda 5-6 kishidan iborat guruhlariga bo‘linadi. Qutiga guruhlar sonidan kelib chiqqan holda gul (kitob, alloma, tarixiy shaxs va shu kabilar) nomlari yozilgan kartochkalar solib qo‘yiladi. Har bir o‘quvchi bittadan kartochka oladi va o‘quvchilar o‘z guruhlariga bo‘yicha maxsus belgilangan stol atrofida jamlanadilar.

3. O‘qituvchi tomonidan yozma manba rejalari asosida o‘quvchilar yoshiga mos ravishda tuzilgan matnlar tarqatiladi. Har bir guruh a’zosi mustaqil ravishda o‘z mavzusidan kelib chiqqan holda tarqatilgan matndan foydalanib ijodiy bayon yozishi uyga vazifa qilib topshiriladi.

Masalan:

a). “Boburnoma” asari Bobur hayoti va faoliyatini o‘rganishda muhim manba. “Boburnoma” nodir tarixiy asar, qimmatli manbadir. Unda XV asrning oxiridan XVI asrning 30-yillariga qadar ro‘y bergan tarixiy voqealar aks ettiriladi. Asar 1494-yil voqeasi tasviri bilan, Samarqand hukmdori Sulton Ahmad Mirzoning Farg‘onaga hujumi, Umarshayx Mirzoning halok bo‘lishi va 12 yoshga qadam qo‘ygan Boburning taxtga chiqishi bayoni bilan boshlanadi. Faktik materiallarning ko‘pligi, boyligi, aniqligi va to‘laligi, tarixiy voqealarning asosan beg‘araz va rostgo‘ylik bilan bayon etilishi, ifodaning soddaligi va ravonligi “Boburnoma”ning tarixiy manba sifatidagi afzalliklarni namoyon etadi. Bobur biror tarixiy voqeani hikoya qilishga kirishar ekan, ko‘pincha, avval voqeaning o‘rnini batafsil tasvirlaydi, voqeada ishtirok etuvchi kishilarning aft-basharasidan tortib fe’l-atvori va hatti- harakatiga qadar ta’riflaydi, so‘ng voqeaning bayoniga kirishadi. Ba’zan voqea davomida chekinish qilib, joy yoki manzarani tasvirlaydi. Shu xilda kitobning XV-XVI asrlardagi Movaraunnahr, Xuroson, Afg‘oniston va Hindiston o‘lkalari, ularda o‘nlab shahar va qishloqlarning manzarasi, topografiyasi, ob-havosi, o‘simliklar dunyosi, aholisi, xalq va qabilalarning urf odati va boshqa jihatlari mujassamlanadi.

“Boburnoma” muallifi bunday o‘rinlarda iste’dodli adib va shoir sifatidagina emas, balki bilimdon va kuzatuvchan bir olim, geograf, tabiatshunos, etnograf, tilshunos, san’atshunos sifatida gavdalanadi. Muallif o‘z asarida faqat voqealar bilan cheklanmaydi. Balki ularning ishtirokchilariga, asar qahramonlariga ham keng o‘rin beradi.

“Boburnoma”da bir necha yuz tarixiy shaxslar, ularning faoliyati va sarguzashtlari tasvir etiladi. Bular shohlar, viloyat hokimlari, amir-amaldorlar, askar boshliqlari, din va uning namoyondalari, askarlar, ilm-fan, san’at va adabiyot ahllari, dehqonlar, hunarmandlar, qullar va boshqa ijtimoiy guruhdagi lavozim va kasb-kordagi kishilardir. Bobur bularning tasvirlanayotgan voqealardagi rolga qarab birlari haqida keng va batafsil so‘zlaydi, ikkinchi birlari haqida qisqa ma’lumot beradi, boshqa birlarini biron munosabat bilan tilga oladi yoki eslab o‘tadi. U voqealarning rivojida muhimroq o‘rin tutgan Umarshayx Mirzo, Xusayn Bayqaro, Sulton Ahmad Mirzo, Xisravshoh kabi tarixiy shaxslarning faoliyati va sarguzashtlarini bayon etish bilan birga, ularning shakl-shamoyili, nasl-nasabi, ma’naviy qiyofasi, xislati, xulq-atvori, kishilarga munosabati, madaniy saviyasi va boshqa jihatlarni ham tasvirlaydi.

“Boburnoma”da ilm-fan, san’at va adabiyot ahllariga katta o‘rin berilgan. Bobur, Navoiy, Jomiy, Binoiy, Muhammad Solih, Hiloliy, Sayfi Buxoriy, Mir Husayn Muammoniy, Shayxim Suhayli, Yusuf Badeniy, Ahmad Hojibek, Behzod, Sulton Ali, Hoja Abdullo Marvoriy, Shoh Muzaffar, G‘ulom Shodiy, Husayn Uddiy kabi bir qator shoirlar va san’tkorlar haqida ma’lumot beradi, ularni maqtaydi, asarlaridan namunalar keltiradi, ba’zan hayoti, faoliyati yoki shaxsiy sifatlari haqida qiziqarli faktlar so‘zlaydi. “Boburnoma” bu kishilarning hayoti va faoliyatini o‘rganishda, ularning madaniy hayotidagi o‘rnini belgilashda juda ahamiyatlidir. Natijada biz Bobur zamonida yashagan va tariximiz, ma’naviyatimizda muhim mavqega ega bo‘lgan davlat va madaniyat arboblari bilan ham tanishamiz. Asarda har bir yil voqealari alohida beriladi. Bu kabi qimmatli ma’lumotlar va keltirilgan mulohazalarning hammasi tarix uchun muhimdir. Demak, bundan ko‘rinib turibdiki, “Boburnoma” XV asrning so‘nggi XVI asrning birinchi choragida mintaqada kechgan voqealarni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

b). Bobur humronligi davri shaharsozligini tahlil etishda “Boburnoma” birlamchi va birinchi darajali manba sifatida. Bobur o‘zining asarida Movaraunnahrdagi shaharlarni tasvirlab o‘tadi. Xassos rassom sifatida shahar tabiatining xilma-xil manzaralarini chizadi. Asarda Andijon, Marg‘ilon, O‘sh, Xo‘jand, Qobul, G‘azna, Hirot va boshqa shaharlar tasviri xuddi shunday manzaralar hisoblanadi. Asar Farg‘ona viloyati va uning yetti shahrini tasvirlash bilan boshlanib, “Farg‘ona viloyati 5 iqlimdandur. Ma‘muraning kanorasida voqe’ bo‘lubdir. Sharqi Qoshg‘ar, G‘arbi Samarqand, janubi Badaxshonning sarhadi tog‘lar ... Muhtasar viloyatdur, oshliq va mevasi farovon. Girdo – girdiy tog‘ voqe bo‘lubdur. G‘arb tarafidagi Samarqand va Xo‘jand bo‘lg‘ay, tog‘ yo‘qdur. Ushbu jonibdin o‘zga hech jonibdin qish yog‘i kela olmas. Sayxun daryosikim, Xo‘jand suyig‘a mashg‘urdur, sharq va shimoliy tarafidin kelib, bu viloyatning ichi birla o‘tub, g‘arb sori oqar, Xo‘jandning shimoli Fanokatning janubi tarafidinkim, holo Shohruhiyag‘a mashg‘urdur, o‘to‘b yana shimolg‘a mayil qilib Turkiston

sori borur. Turkistondin xeyli quyroq bu daryo tamom qumg‘a singar, hech daryoga qotilmas.

Shaharlardan yana biri O‘sh bo‘lib, Andijonning sharqi janubiy tarafida joylashgan, havosi zo‘r, oqar suvlari tiniqdir. Bahorda shahar yanada go‘zallashadi.

Andijonning g‘arbidagi shahar Marg‘ilon deb atalib, bu shahar haqida “Boburnoma” da quyidagi satrlar uchraydi: “Yana bir Marg‘inondur, Andijondin yetti yig‘och yo‘ldur. Yaxshi qasaba voqe bo‘lubdur, pur ne‘mat; anori va o‘rugi asru ko‘p xo‘b bo‘lur...”

Marg‘ilonning janubi g‘arbiy qismidagi shahar Isfara bo‘lib, bu shahar “Marg‘ilon bilan Isfara orasida 9 yig‘och yo‘ldur. Musmir daraxtisi bisyordir vale bog‘chalarida aksar bodom daraxtidir. Eli tamom sort va qo‘hiydur”²², deb ta‘riflanadi, “Boburnoma” asarida.

Qadimgi shaharlardan biri Xo‘jand bo‘lib “Boburnoma”da Xo‘jand “Anori Xo‘jand” deya ta‘riflangan. Chunki bu shaharning mevalari mo‘l bo‘lib, ayniqsa anori juda mashhur bo‘lgan. qo‘rg‘oni baland yerda joylashgan bo‘lib, Sirdaryoning suvi shimol tarafdin oqadi. Shaharni shimol tarafdin tog‘ o‘rab turadi. U yerda Firuza va yana boshqa konlar bor. U yerlarda ilon ko‘pligi aytib o‘tilgan. Ov qilinadigan hayvonlari va qushlari ko‘p bo‘lib, oq kiyik bug‘ulari, moral qirg‘ovul va tovushqon ko‘p bo‘ladi.

Sirdaryoning shimolida joylashgan shahar Axsi bo‘lib, kitoblarda Axsikent deb yuritilar ekan. Farg‘ona viloyatida Andijondan keyingi o‘rinda Axsi shahri turadi. “Boburnoma” da ta‘riflangan shaharlardan Yana biri Koson bo‘lib, Axsi shahrining shimolida joylashgan. Asarda “Kichikroq qasabadur. Nuchukkim Andijon suyi O‘shdin kelur, Axsi suyi Kosondin kelur. Yaxshi havoliq yerdur. Safoliq bog‘chalari bor. Vale safoliq bog‘chalari tamom soy yoqasida voqe bo‘lgani uchun, “po‘stini pesh berra” debturlar. Safo va havoda O‘sh bila Koson elining taassubi bor. Farg‘ona viloyatining girdo – girdi tog‘larida yaxshi yaylovlari bor. Tobulg‘u yig‘ochi bu tog‘larda bor, o‘zga hech yerda bo‘lmas. Undan aslo qilurlar, qamchi dastasi xam qilurlar, qushlarga qafas qilurlar, tarosh qilib tirgaz qilurlar, heyli yaxshi yig‘ochdir. Tabarruklik bila yiroq yerlarga eltarlar”- deya ta‘riflangan. Asarda Temuriylar davrida poytaxt sanalgan Samarqand shahri haqida juda ko‘p ma‘lumotlar keltirilgan. Jumladan, u shunday yozadi: “Rub‘i maskunda Samarqandcha latif shahar kamroqdur. Beshinchi iqlimdindur Shahri Samarqanttur, viloyatini Movarounnahr derlar. Hech yog‘iy qahr va g‘alaba bilan munga dast topmag‘on uchun baldai maxfuza derlar. Samarqand hazrati amirulmu‘minin Usmon zamonida musulmon bo‘lg‘ondur.” Samarqandni Iskandar barpo qilganligini hamda mo‘g‘ul va turk ulusi bu shaharni “Semirqand” deb ataganliklarini qayd etib o‘tgan. Bobur o‘z asarida shaharlarga o‘zgacha ta‘rif bergan, juda yaxshi tavsiflangan.

O‘quvchilar 2-darsda:

²² З.М.Бобур. “Бобурнома”. Тошкент. “Юлдузча” нashриёти, 1991 йил. 141-бет.

1. O‘quvchilar uy ishlarini dasr davomida o‘z guruhlar bilan muhokama qiladilar va barcha ishtirokchilar fikrini inobatga olgan holda guruh nomidan yagona bayon yoziladi. Taqdimot uchun har bir guruhga 5 daqiqadan vaqt beriladi. Bu vazifani bajarishga vaqt o‘quvchilar yoshidan kelib chiqqan holda belgilanadi. O‘quvchilarga ma’lumotlarni yozma ravishdan o‘z daftarlariga yozib borishlari so‘raladi.

2. O‘quvchilarga o‘qituvchi tomonidan tarixiy asoslangan ma’lumotlar beriladi. – *Bobur shaxsi, Boburiylar davlati, Samarqand uchun bo‘lgan kurashlar, Hindistonda Boburiylar hukumronligi...*

3. Har bir guruh a’zosi mustaqil ravishda o‘rganilayotgan yozma manba uchun umumiy bo‘lgan mavzudan kelib chiqqan holda boshqa o‘quvchilar bayonidan, hamda o‘qituvchi tomonidan manbani o‘rganish uchun tuzilgan rejalardan foydalanib, mustaqil ish yozishi so‘raladi.

4. Mustaqil ishlar yig‘ib olinib, o‘qituvchi tomonidan tekshiriladi. O‘qituvchi har bir mustaqil ishga o‘z fikri hamda bahosini o‘quvchilar oldida e’lon qilishi lozim. Chunki bu bir tomondan o‘quvchilar uchun stimul bo‘lsa, boshqa tomondan ularda topshirilgan vazifaga nisbatan ma’suliyatni his qilish hissini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, tarix darslarida manbalardan foydalanish o‘quvchilarda ularning mazmun-mohiyatini chuqur anglab olishlari yordamida o‘tmish tarixni teranroq tushunib olishlariga yordam beradi.

ADABIYOTLAR.

1. 3.M.Бобур. “Бобурнома”. Тошкент. “Юлдузча” нашриёти. 1991 йил..
2. G.Fuzailova. Tarix o‘qitish metodikasi. Toshkent. 2013.
3. Исраилова, Н. Х. (2016). Конкретная поэзия как инновационное направление в немецкой литературе. Научная дискуссия: инновации в современном мире, (4-1), 197-201.
4. Israilova, N. H. (2016). Der Einfluss des Englischen und Amerikanischen auf die deutsche Sprache. In The Seventh International Congress on Social Sciences and Humanities (pp. 143-146).
5. Kh, I. N., Mamatova, N. K., & Mamatov, R. R. (2021). Methodology Of Teaching German As A Second Foreign Language. Экономика и социум, (3-1 (82)), 103-106.
6. Israilova, N. X. (2024). " KITSDEUTSCH" AS A NEW DIALECT IN A GERMAN COUNTRY. International Journal of Education, Social Science & Humanities, 12(4), 678-682.

7. Маткасимова, М. Э. (2024). ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В SMS. International Journal of Education, Social Science & Humanities, 12(4), 687-691.
8. Исраилова, Н. Х. (2016). Конкретная поэзия как инновационное направление в немецкой литературе. Научная дискуссия: инновации в современном мире, (4-1), 197-201.
9. Матқосимова, М. (2024). НЕМИС ТИЛИДАГИ СИМВОЛИК ВОСИТАЛАРНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМАСИ. IQRO INDEXING, 9(2), 601-605.
10. Абдулазизова, С. М., & Мадрахимова, З. Ф. (2024). ВАЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ. YANGI O ‘ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI, 1(3), 94-96.
11. Мадрахимова, З. Ф. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(1), 94-97.
12. Мадрахимова, З. Ф. (2024). Литературные Загадки В Детской Поэзии: Описание, История Создания. Journal of Innovation in Education and Social Research, 2(1), 166-171.
13. Masalieva, O. (2020). The role of Russian scientists in the source study of the bukhara khanate. International Journal of Advanced Science and Technology, 29(5), 1540-1546.
14. Masalievna, M. O., & Muhitdinovich, J. Z. (2020). The Illumination of Bukhara Khans' Building Enterprise in the Some Historical Sources. Test Engineering and Management, 83(5-6), 1803-1811.
15. Масалиева, О. (2004). Амир Музаффарнинг тарихнавис ўғиллари. Мозийдан садо, (2), 22.
16. Masalieva, O. M. (2021, November). THE PRINCE OF BUKHARA SAYYID MUHAMMAD NASIR AND HIS SCIENTIFIC HERITAGE. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 182-185).